

Колесніков В. О. , к. військ. н., професор¹;
Жупінський П. О.¹;
Тимошенко Р. Р.²;

¹ - Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ;

² - Інститут інформаційних технологій Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

Актуальність мобілізаційної стратегії розвитку економіки держави в аспекті забезпечення обороноздатності

Резюме. У статті розглядаються виокремлено особливості мобілізаційної стратегії розвитку економіки держави щодо забезпечення обороноздатності в сучасних умовах. Висвітлено ключові принципи зазначеної стратегії.

Ключові слова: мобілізаційна стратегія, економіка держави, обороноздатність.

Постановка проблеми. Стратегія економічного зростання держави суттєво впливає на розвиток військової справи в цілому, а також спроможності, розміри, структуру, організацію та потенціал збройних сил (ЗС), форми і способи забезпечення відповідного рівня обороноздатності, стан і розвиток військової майстерності (навченості). На механізм забезпечення обороноздатності вона впливає не лише з середини, а і з зовні – через середовище, створене функціонуючою економічною системою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні публікації, що стосуються проблеми мобілізаційної стратегії розвитку економіки держави, охоплювалися дослідженнями Е. Ведута [1], Д. Задахайла [2], І. Марка, Ю. Медведєва, І. Семеніхіна, В. Анохіна [5], Б. Серазетдинова [6], Г. Куманєва [4], Д. Клинового, П. Рогова, В. Пугача, М. Реви [3], але моделі мобілізаційної стратегії розвитку економіки держави в аспекті забезпечення обороноздатності так і не було сформульовано.

Метою статті є визначення актуальності мобілізаційної стратегії розвитку економіки держави в аспекті забезпечення обороноздатності в особливих умовах.

Виклад основного матеріалу. Результати анексії АР Крим, а також тривалої АТО на Сході України, визначаються дією існуючих об'єктивних закономірностей. Однією з них є залежність результатів війни (перемоги чи поразки) від стану економіки.

Так, вітчизняний воєнно-економічний простір останнім часом опинився в координатах “іншої реальності”, а існуючі соціально-економічні умови розвитку України по-новому ставлять питання реалізації власних економічних функцій, щодо обороноздатності держави. Визначення переліку і змісту таких функцій є питанням стратегічним і, так би мовити, “доленосним”. Готовність держави до ведення бойових дій (АТО) при максимальній напруженості сил (матеріальних і духовних) визначається рівнем обороноздатності (військової могутності) країни.

Військова могутність є сукупністю потенціалів - військового, воєнно-економічного, інформаційно-ідеологічного, науково-технічного, соціально-освітнього і морально-політичного.

Безпосереднім втіленням такої могутності є військова організація, а це, перед усім, ЗС. Їх бойова могутність (укомплектованість сучасним озброєнням та військовою технікою, навченість особового складу та ін.) залежить, від особливостей розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, стану освіти і науки, політичної системи і пануючої національної ідеології, кадрового потенціалу.

Особливо гостро це питання постає, враховуючи результати проведення широкомасштабної АТО, а також аналіз наслідків останніх подій в АР Крим та на Сході країни, які вказують на те, що Україна перебуває фактично в стані війни [3, с. 29–32], див. рис. 1.

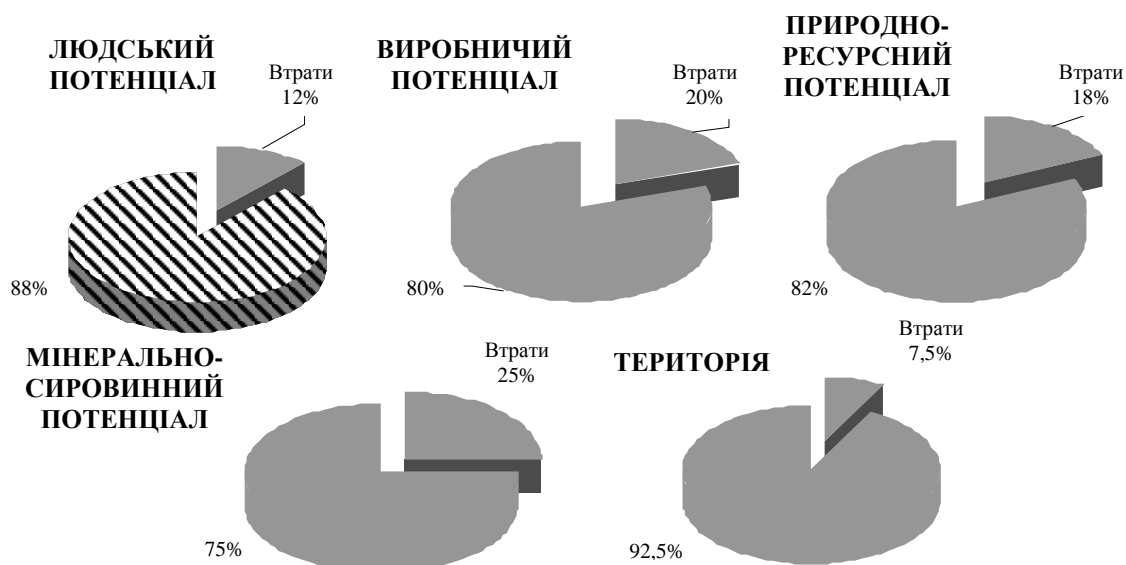

Рис. 1 Орієнтовні частки втрат України в наслідок подій в АР Крим і на Сході

Усе це – прямо чи опосередковано – вимагає створення нової “моделі” розвитку національної економіки.

Взаємовплив війни та економіки держави об’єктивно потребує підвищення ролі ресурсного забезпечення військ, зміцнення обороноздатності держави в цілому і, особливо, створення умов для ефективного реалізації її воєнно-економічного потенціалу. Важливо розуміти існування в суспільстві двох інституціональних сфер: цивільної і військової, які тісно взаємопов’язані між собою подвійністю свого призначення. Так, заходи, щодо нарощення бойових спроможностей, оснащення модернізованими та сучасними зразками озброєння, бойової технікою, забезпечення іншим матеріально-технічним майном, покращення навчально-матеріальної бази, а також забезпечення особового складу встановленими видами постачання безпосередньо залежать від економічних можливостей держави. Частина вироблених підприємствами цивільної промисловості товарів і послуг, відповідно до особливостей взаємозв’язку між обороною та економікою, спрямовується на забезпечення потреб оборони.

Мобілізація ресурсів, необхідних для відсічі агресії, потребує знаходити додаткові резерви та розподіляти їх відповідно до напрямків пріоритетних заходів, перетворювати воєнно-економічні можливості в реальну військову могутність для забезпечення обороноздатності держави. Ефективність такої діяльності досягається за рахунок визначення найбільш “оптимальної” економічної стратегії та проведення відповідно до неї цілеспрямованої

національної економічної політики (прописування зрозумілих механізмів її впровадження – щоб вона не залишилася декларативною, формальною), зокрема, структурно-галузевої, інвестиційної, інноваційної, зовнішньоекономічної тощо.

Саме слово “стратегія” має військове походження (від давньогрецького *στρατηγία* – мистецтво полководця). За словником української мови стратегія – це мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій.

Загальнонаціональна економічна стратегія визначає найбільш важливі цілі та методи реалізації стратегічних завдань внутрішніх та зовнішніх економічних відносин держави, особливо щодо розвитку найбільш конкурентоздатних галузей (секторів) національної економіки.

В економічній літературі відображається поділ економічних стратегій на *ліберальні* (вільні, із низькою регуляцією держави), *регульовані* (чітко регламентується керівництвом держави) та *мобілізаційні* (маневреність, яка залежить від викликів та потреб щодо зміни) [1–2]. Так, ліберальні стратегії в загальному розумінні передбачають, що економіка держави стає все більш відкритою для вільного руху товарів і капіталів, така стратегія найбільш прийнятна в мирний (не кризовий) час. У свою чергу регульована економіка визначається за фактом встановлення державою контролю за рухом товарів і капіталів, тобто “лікуються” наслідки замість причин “хвороби”. У разі ж необхідності забезпечити виживання держави через пряме втручання у виробничі взаємини, зовнішньоекономічні зв’язки стратегія країни визначається як *мобілізаційна* [1, с. 23].

Соціально-економічні умови суспільства суттєво впливають на розвиток військової справи. Вплив економіки держави на хід війни, форми і способи її ведення, військове мистецтво та організацію ЗС змінювався відповідно до зростання продуктивних сил та розвитку виробничого потенціалу.

Узагальнюючи аналіз проведений у роботі [6], можна дати визначення, що історично мобілізаційна економіка є системою державного регулювання при якій досягається максимально ефективно використання ресурсів для форсованого економічного росту, модернізації виробництва, чи вирішення інших завдань з метою успішної перемоги у війні (збройному протистоянні). У сучасному розумінні мобілізаційна економіка набуває більш широкого сенсу – це економіка, яка бере напрям на пріоритетний розвиток деяких (найбільш) стратегічних сфер. Вона вводиться тільки у визначені періоди, коли державі необхідно здійснити технологічний стрибок, та є досить специфічним поєднанням пріоритетних інвестицій держсектору в ряд проривних напрямів, встановлення спеціальних митних бар'єрів і стимуляцію окремого сектору в деяких сферах.

Пріоритет потреб оборони держави та дефіцит часового ресурсу щодо реалізації стратегії розвитку, крім того, зумовлені зовнішніми випереджаючими чинниками науково-технічного прогресу, які визначають наздоганяючий характер національної економіки. Ситуація ускладнюється ще й такими зовнішніми факторами - різкі стрибки цін на зовнішньому ринку (сільськогосподарська продукція, сировина, енергоносії тощо); фінансові кризи; цілеспрямовані агресивні дії щодо підриву

економіки (економічні санкції, ембарго, торгівельна війна тощо). Це викликає необхідність вжиття контрзаходів (наприклад, введення певної державної монополії на зовнішню торгівлю та операції з іноземною валютою тощо) для захисту національної економіки, а також прискорених темпів її зростання. Швидке досягнення цих цілей можливе за рахунок ведення стратегії мобілізаційного розвитку.

Підтвердженням ефективності вказаної стратегії є досвід щодо мобілізаційного розвитку економіки СРСР за часів Другої світової війни. Небачений за масштабом розмах збройної боротьби в період Другої світової війни “зажадав” найбільш повної реалізації військово-економічного потенціалу країни, зміцнення військової економіки, безупинного нарощування виробництва озброєння, військової техніки та майна. Війна фашистської Німеччини та її сателітів з Радянським союзом висунула високі вимоги до економіки країни, обумовила необхідність найшвидшого переходу її з мирного на військовий час [5, с. 338]. Так, у відповідності до затвердженого 30 червня 1941 року народногосподарського плану на III квартал, обсяги виробництва бойової техніки і озброєння передбачалось збільшити на 26 % у порівнянні з довоєнним планом. Вводився режим суворої економії наявних ресурсів [4, с. 12]. Народно-господарським планом на IV квартал 1941 року передбачалось скорочення кількості будівництва промислових підприємств з 5700 до 614, а ті що залишились відбудовувались прискореними темпами. Не було жодної галузі економіки, яка б не була переведена на військовий час [4, с. 16]. Результати воєнно-економічного зростання за такою стратегією подані на рис. 2.

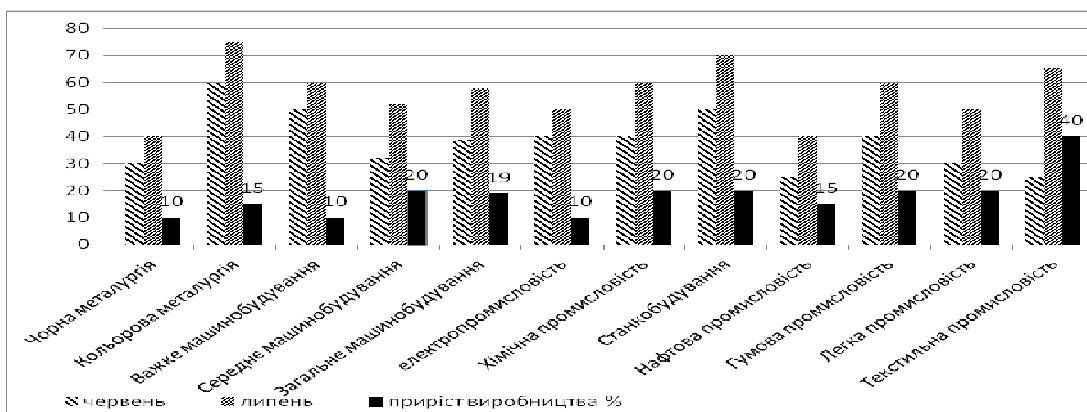

Рис. 2. Питова вага продукції військового призначення в загальному виробництві валової продукції у порівнянні червень-липень 1941 року

Конкретні історичні умови, в яких опинився СРСР на початку війни, такі як втрата значної частини виробничого потенціалу та сировинних баз, дефіциту кадрового (професійного людського) ресурсу, технологічна відсталість, швидкі темпи наступу ворога, поставили перед країною надскладне завдання – забезпечити потреби армії в озброєнні та військовій техніці, інших матеріально-технічних засобах в обсягах, що значно перевищували довоєнні. Для виконання цього завдання довелося залучити майже всю промисловість країни

Обрана СРСР модель мобілізаційної економіки обумовила можливість успішного збройного протистояння та довела свою ефективність щодо функціонування в умовах такого суспільного явища, як війна.

Тим часом необхідно зауважити на неприпустимості сліпого копіювання економічних моделей, особливо, мобілізаційних. Перш за все, необхідно враховувати загально цивілізаційні та національні особливості розвитку суспільства, обрану загальнополітичну стратегію та реальну стадію економічного розвитку країни. Не слід забувати і про недоліки та ризики, які можуть виникнути при переході на мобілізаційну модель економіки. Перед усім, на нашу думку, це опір (певна неприйнятність) суспільства, оскільки мобілізаційна модель розвитку економіки, особливо на початкових стадіях, буде передбачати і мобілізацію зусиль кожного члена суспільства (працівників і роботодавців, підприємців і державних службовців, начальників і підлеглих, військовослужбовців та цивільних). Це посилюється тим що, за роки незалежності країни суспільство зневірилося в успішності обраних стратегій – від загальноекономічних до галузевих, від військових до гуманітарних. Крім того, початкові стадії мобілізаційного розвитку економіки держави, як правило характеризуються загальним зниженням рівня життя населення, що правда, з можливістю подальшого (помірного, швидкого) покращення.

Мобілізаційна модель передбачає безперервне балансування між соціальною відповідальністю і правами (свободами, вольностями), актуальністю і необхідністю, потребою реагувати на вибухові виклики часу і відстоювати фундаментальні права людини.

До цього часу керівництво держави декларує ліберальну стратегію розвитку

ринкової економіки, що найбільш відповідає демократичним цінностям суспільства. Але, реально, продовжує функціонувати модель “саморозвитку” капіталізму [3, с. 166], яка взагалі не розрахована на здійснення економічного прориву, особливо в кризових умовах, а тим більше, в умовах “гібридної війни” (проведення АТО). Крім того, лібералізація економічних відносин, враховуючи рівень розвитку деяких галузей національної економіки, може призвести до руйнації цих галузей або перетворення на “сателіти” транснаціональних корпорацій. Не слід забувати також, що зайва захищеність економічної діяльності може призвести до лобювання (відстоювання) певних економічних інтересів на користь недостатньо конкурентоздатних підприємств.

У свою чергу мобілізаційна економіка характеризується високою нормою накопичення основного капіталу, збільшенням частки державних підприємств, централізованим управлінням, а також здійсненням якісного, детального та взаємоузгодженого планування як на короткострокову, так і на середньострокову та довгострокову перспективи. Ключові принципи мобілізаційної економіки відображені в табл. 1.

Суттєвими відмінностями мобілізаційної економіки у порівнянні її з ліберальною є те, що:

- у мобілізаційній економіці головною рушійною силою є усвідомлення загрози існування суспільства;

- діяльність суб'єктів направлена на здійснення загальнонаціональної мети (перемога у війні, вихід з економічної кризи тощо);

- провідну роль в управлінні мобілізаційною економікою відіграють органи державної влади;

- управління економікою здійснюється на основі мобілізаційного плану;

- досягнення мети не виключає можливості перевищення видатків над доходами;

- мобілізаційна економіка має переважно закритий характер.

При побудові мобілізаційної моделі розвитку економіки методологічного значення набуває визначення основних конкурентних переваг (рис. 3), які притаманні національному економічному середовищу, а також визначення їх стану на фоні зовнішнього середовища, що дасть змогу з'ясувати напрями, характер та ступінь державного втручання в економіку для досягнення ефекту синергії.

Ключові принципи мобілізаційної моделі

№	Назва і зміст
1	Інституціональність: модель є формою (виразом) політичної волі та вимагає формування використання сформованого потужного політичного, а також ідеологічного ресурсу. Модель виводиться за межі саморегуляції та вирішення економічних проблем
2	Синергетизм: використання інституціональних складових розвитку суспільства (політика, ідеологія, особистість, або інші) в якості провідних (базових), які в поєднанні з розвитком ефективних, “локомотивних” галузей економіки здатні в складних (кризових) умовах швидко трансформувати зусилля на досягнення стратегічних цілей
3	Комунітарність: пріоритет загальносуспільних інтересів перед приватними
4	Конфронтаційність: представлення суспільства таким, яке протистоїть викликам та загрозам глобального середовища. Основою розвитку є інтереси держави і нації, замість приватних інтересів індивідуумів
5	Автарктичність (абсолютна та відносна): закритість (самодостатність) економіки формується застосуванням таких макроекономічних форм: - рівень та рівномірність розподілу доходів; - кумулятивне інвестування; - рівень якості та спеціалізації продукту; - рівень самодостатності; - рівень та форми соціалізації тощо
6	Експансивність до глобального простору (наслідок автарктичності): використання світових суперечностей та світового потенціалу для досягнення своїх цілей
7	Стратегічне регулювання: стратегічне державне регулювання на всіх рівнях суспільних процесів та зовнішньоекономічної діяльності

Рис. 3. Модель синергії конкурентних переваг в економічному середовищі

При розробленні мобілізаційних програм розвитку економіки пріоритетного значення слід надати програмам, направленим на взаємний розвиток науково-технічного та виробничого потенціалів країни, особливо в оборонно-промисловому комплексі, який характеризується наявністю найбільш передових технологічних досягнень, потужними науковим та виробничим потенціалами, та зовнішніми маркетинговими зв'язками.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Таким чином, стратегія мобілізаційного розвитку національної

економіки формується як шлях розвитку в умовах гострого дефіциту необхідних ресурсів (часових, фінансових, інтелектуальних, кадрових тощо) та неготовності суб'єктів національної економіки для подолання викликів та загроз, що виникли перед державою.

На сучасному етапі, впровадження мобілізаційної моделі розвитку національної економіки буде актуальним та дасть змогу найбільш ефективної реалізації всього потенціалу країни для здійснення економічного прориву. Крім того, мобілізаційна модель дає змогу більш ефективно сконцентрувати

зусилля на задоволенні потреби обороноздатності, особливо в умовах АТО.

Отже, зауважимо, що обрана модель розвитку/відновлення буде визначати чи збереже Україна свій незалежний економічний та політичний суверенітет, зможе відновити та забезпечити територіальну цілісність, захищати інші національні інтереси, чи стане пасивним учасником “боротьби економік”, більш потужних держав світу.

Це дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми мобілізаційної стратегії розвитку економіки держави, що потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ведута Е. Н. Стратегия и экономическая политика государства / Е. Н. Ведута. – М. : 2002. – 261 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.strategplan.com/science/tractate.php>
2. Задохайло Д. Мобілізаційна стратегія економічного розвитку в контексті правового господарського порядку: постановка питання / Д. Задохайло // Вісник Академії правових наук України. – Х. : Право, 2007. – 1 (48). – С. 158–168.
3. Клиновий Д.В. Що втратила Україна? / Д.В. Клиновий, П.Д. Рогов, В.О. Пугач, М.В. Рева // Оборонний вісник. – К. : центр військової політики та політики безпеки, 2016. – № 4. – С. 24–32.
4. Куманев Г. А. Говорят сталинские наркомы / Г. А. Куманев – Смоленск: Русич, 2005– 632 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://militera.lib.ru/h/kumanev_ga2/index.html.
5. Марко І. Ю. Основи фінансового забезпечення військової частини. Частина перша : [навч. посіб.] / І. Ю. Марко, Ю. Б. Медведєв, І. М. Семеніхін, В. М. Анохін; Військовий інститут Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка – К. : ВІКНУ, 2006. – 380 с.
6. Серазетдинов Б. У. Мобилизационная экономика Западной Сибири в годы Великой Отечественной войны: историография проблемы / Б. У. Серазетдинов // Материалы II Всероссийской научной конференции [Мобилизационная модель экономики: исторический опыт России XX века], (Челябинск, 23–24 ноября 2012 г.) / под ред. Г. А. Гончарова, С. А. Баканова / Челябинский государственный университет. – Челябинск, Энциклопедия, 2012. – С. 76–88.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2016

Колесников В. А., к. воен. н., профессор;

Жупинский П. А.;

Тимошенко Р. Р.

¹ - Центр военно-стратегических исследований Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского, Киев;

² - Институт информационных технологий Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского, Киев

Актуальность мобилизационной стратегии развития экономики государства в аспекте обеспечения обороноспособности

Резюме. В статье рассматриваются выделенные особенности мобилизационной стратегии развития экономики государства по обеспечению обороноспособности в современных условиях. Освещены ключевые принципы указанной стратегии.

Ключевые слова: мобилизационная стратегия, экономика государства, обороноспособность.

V. Kolesnikov, Ph.D¹;

P. Zhupinsky¹;

R. Tymoshenko²

¹ - Center for Military and Strategic Studies National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky, Kyiv;

² - Institute of Information Technologies of the National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky, Kyiv

The relevance of the mobilization strategy of development of economy in the aspect of maintenance of defensibility

Resume. The article discusses the features of mobilization of the economy development strategy of the state to provide defense in modern conditions. Highlight the key principles of the strategy.

Keywords: mobilization strategy, the state's economy, defenses.